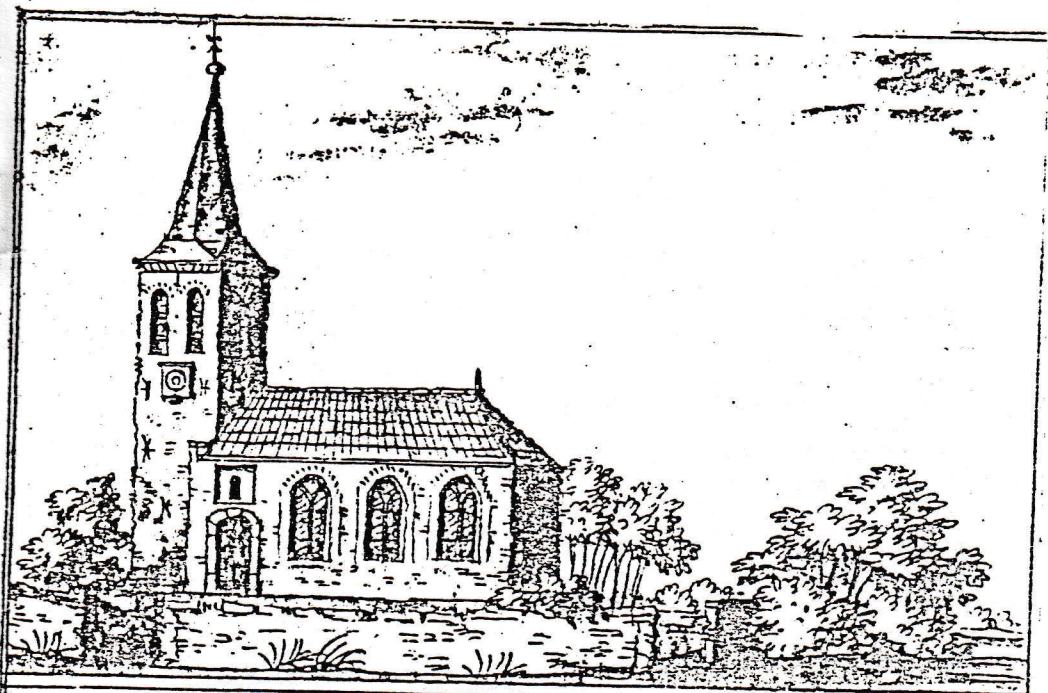

Harich in Gasterlant. 1721

KERK EN TOREN VAN HARICH

S. TEN HOEVE

BALK 1974

Bij afbeelding omslag:

JACOBUS STELLINGWERF - Harigh in Gaesterlant, 1721

Tekening in Oostindische inkt (Collectie Fries Museum).

De tekeningen van Stellingwerf zijn niet altijd even betrouwbaar. Van de afbeelding van de kerk van Harich kan gezegd worden, dat de toren in grote trekken correct is weergegeven. Wel is ten onrechte aan de oostzijde van de toren een wijzerplaat getekend.

Het poortje in de kerk is te groot getekend en de gedenksteen daar boven is opgevat als een nis.

De ringmuur rond het kerkhof is door de tekenaar niet vergeten.

Inleiding

- Voor den stedeling, die gewend is aan trotsche bouwwerken met hooge Gothische ramen en ten hemel-strevende torenspitsen is zoo'n oud, verweerd, slechtonderhouden dorpskerkje niet veel meer dan een smakeloozen steenklomp, niet sprekend tot hem in eenvoud van lijnen, noch hem belangrijk voor-komend door de feiten, waarmede de dorpsche ge-schiedenis het bedehuis omgeven heeft.
- Maar voor den eenvoudigen bewoner der Gaastdorpen is dat alles zoo heel anders, voor hem heeft elke steen een taal te spreken, die hij als kind van "pake" of "beppe" vernomen heeft. En de klokken, die daar hoog opgehangen, door de galmgaten gezien worden, zij luiden met bekende klanken en herinneren den wandelaar, die ook de poëzie van de oude dorps-kerk verstaat aan de groote rol die zij vervullen in het volksleven, dat zij in- en uitluiden.
- Wie zóó de dorpskerken beziet zal ook te Harich een wijle vertoeven, want ook daar heeft de kerk en de toren iets te zeggen,

Deze poëtische ontboezeming ontvloede in 1913 de pen van de samensteller van de Geïllustreerde Reisgids voor Gaasterland toen hij iets meedeelde over de kerk van Harich. In iets zakelijker en nuchterder bewoordingen willen wij in dit geschriftje proberen de geschiedenis van de kerk te vertellen. Bij een proberen moet het blijven, want de bronnen waaruit gegevens geput kunnen worden over de Harichster kerk zijn niet talrijk en overvloedig. Veel archiefstukken betreffende het gebouw moeten de opruimwoede van vroegere gemeente- en kerkbesturen niet hebben kunnen trotseren.

De historie gaat door eigen dorp, ook door het dorp Harich en door de Hervormde gemeente van Harich. Er zou veel uit die historie aan te halen zijn. We denken aan de afsplitsing van de gemeente van Balk van die van Harich en die van Wijckel tussen 1613 en 1618. We denken ook aan gebeurtenissen rond bepaalde Harichster predikanten als ds. Gerardus Theodorus de Cock, wiens optreden de Friese kerk in de tweede helft van de 18e eeuw in beroering bracht of ds. Hendrik Muntingh,

die in het begin van de 19e eeuw een der weinige en dan ook nog zeer uitgesproken "vrijzinnige" predikanten was in de Zuidwesthoek van Friesland. We zullen evenwel de historie van de gemeente Harich laten rusten en ons bepalen tot de historie van het Harichster kerkgebouw.

EEN ARME KERKVOOGDIJ

Tot de geschiedenis van het kerkgebouw behoort ongetwijfeld ook de geschiedenis van de bezittingen en fondsen, uit welker opbrengst de bouw en het onderhoud van het kerkgebouw werden betaald. De beschrijving van die geschiedenis moet kort uitvallen, omdat gegevens praktisch ontbreken. In Oudheden en Gestichten van Vriesland (1723) staat, dat Harich "had een rijke pastorie; met eene vikarisschap en twee prebenden. De pastorie was jaarlijks 130 goudguldens waardig; het vikarisschap 100. De eene Prebende plagt 90, de andere 55 goudguldens op te brengen".

Een oud rekeningboek van de kerkvoogdij van Harich begint in 1637. Van rijkdom is dan niets meer te bemerken. Afzonderlijk pastoriebezit is er niet. Er is enig kerkeland en dat brengt per jaar aan pacht het bedrag op van 660 carolusgulden, 16 stuivers en 8 penningen. Uit dat bedrag moeten de traktementen van de predikant en de kosten-schoolmeester en de kosten voor het onderhoud van kerk en toren betaald worden. Dat kan niet en daarom moeten dat jaar en ook de volgende jaren de floreenplichtige landeigenaars geld bijpassen. Soms worden ze per floreen aangeslagen om tekorten in de kerkvoogdijkas aan te vullen. Andere keren betalen ze met de pachtboeren samen per hoofd een vast bedrag.

Van 1762 tot 1764 werden de kerkelanden van Harich verkocht. Voortaan kreeg de predikant van de Staten van Friesland een vast traktement. De floreenplichtigen bleven zorgen voor kerk en toren. Dat deden ze tot 1795. De kerkvoogdij raakte toen geheel zonder inkomsten. Beheer van kerk, toren, pastorie enz. gingen toen merkwaardigerwijs over naar de dorps-armvoogden. In 1818 weigerden deze daar nog langer voor te zorgen "en ook om langer met een buideltje daar zondags collecten voor te houden".

In de Franse tijd was het eigendom van de dorpstoren overgegaan naar de gemeente Gaasterland. Een zorg minder voor de kerkvoogdij, maar er bleven zorgen genoeg over. In de acta van de kerkeraad staat in 1818, dat "de predikant om kleine reparatiën voor de kerk bij de huizen moest bedelen". In 1822 vragen de kerkvoogden het grietenijbestuur van Gaasterland, om bij begrafenissen een collecteschaal op het kerkhof te mogen plaatsen, om gaven in te zamelen voor het onderhoud van kerk en pastorie.

Onnodig om na de schildering van de armoedige toestand van de kerkvoogdij van Harich te zeggen, dat het kerkgebouw luxueuze voorzieningen en versieringen altijd heeft moeten ontberen.

DE OUDE KERK

*"De drompel van 'e Harichster tsjerke leit like
heech as de hoarne op 'e Nijegeaster toer.
Hwa't it net leauwe wol, mjit it mar nei".*

De ongelovige die inderdaad dit oude gezegde zou controleren, kon wel eens tot de conclusie komen, dat het niet steek houdt, maar een feit is dat de kerk van Harich hoog gelegen is op een pleistocene zandrug. De naam Harich wordt wel verklaard als "gewijde plaats". Zou deze verklaring juist zijn, dan moet reeds vroeg sprake geweest zijn van bewoning van het dorpsgebied.

In schriftelijke bronnen vinden we in 1245 voor het eerst de kerk genoemd. Dit is een tufstenen gebouw geweest.

In de Middeleeuwen was Harich meerdere malen het toneel van strijd. In het dorp stonden drie stinsen en bovendien lag vlakbij in "De Wâlde" het huis van de vechtersbaas Ige Galema. Daarom lieten de twisten tussen de Schieringers en Vetkopers het dorpje niet onberoerd. Wellicht heeft het kerkgebouw van die twisten ook meerdere malen te lijden gehad en heeft het verschillende restauraties moeten ondergaan. Ongeschonden zal het de Middeleeuwen niet doorgekomen zijn. Bij het graven van een gat voor een verwarmingsketel werd in 1964 een kleine opgraving gedaan in de kerk. Toen konden twee middeleeuwse vloerniveaus waargenomen worden. In de halve meter grond tussen de beide niveaus werden tufsteenpuinresten gevonden. Ongeveer 25 cm boven het hoogste niveau bleek een plavuizenlaag te liggen, die waarschijnlijk de vloer van de kerk vormde voor 1662.

INSTORTING VAN DE KERK EN HERBOUW

In het lidmatenboek van Harich staat in een lijst van 1660 bij de naam van Douwe Jaenes de toevoeging:

"bevallen onder een gedeelte van de oude kerck ende is also versmoort 1662 den 10 Maji omtrent een uur na middach".

Op verschillende plaatsen wordt de kerk in de 17e eeuw vervallen genoemd. Een nog vrij onverwachte instorting van het gebouw tengevolge van die vervallen toestand is daarom mogelijk te veronderstellen, maar het lijkt waarschijnlijker, dat de kerk instortte bij een reparatie. De bij de instorting omgekomen Douwe Jaenes was niet een kerkganger, maar een werkmán. In de kerkvoogdijrekening van 1662 staat, dat hem zes car. guldens en twee stuivers betaald werd "wegens 't schoon maecken van twalff duisen steen".

Na de instorting van de kerk ging men over tot algehele afbraak. Uit de genoemde kerkvoogdijrekening blijkt dat tot het afbraakmateriaal o.a. behoorden: oud hout, riet van 'het kerkdak, ledesteen en "duiwesteén" (tufsteen). De afbraak van de kerk verliep vlot, maar met de herbouw schoot het zo weinig op, dat de Classis Sneek in moest grijpen. In de acta van de classis van 5 augustus 1662 staat:

- *Het Eerwaerde classes gehoort hebbende dat door*
- *het instorten ende neervallen van de Kercke tot*
- *Harich de gemeijnte niet werde gespijscht met*
- *Gods woort ende den dienst een langen tijt heeft*
- *leedich gestaen tot onteeringe van Gods Heijlige*
- *naem ende ergernisse van veelen: heeft het Eer-*
- *waerde classes vooreerst goet gedaght omme*
- *Dominus Milesius, predicant derselver plaetse*
- *aen te schrijven Gods woort te predicken in so-*
- *danigen plaetse daertoe enigszins dienende,*
- *'t sij in een kamer van sijn eijgen huijs,*
- *schoole ofte anderzins, en voorts Dominum*
- *Milesium te citeeren voor den classe tegens den*
- *2 september omme den classi reden van nalatigh-*
- *heid te geven.*

Ds. Milesius verscheen niet in de vergadering. Misschien kwam hij niet uit vrees voor een berisping, want uit latere acta

blijkt, dat hij gevochten had met zijn collega ds. Sylvius. Toen ds. Milesius opnieuw ontboden werd, verscheen hij op 7 oktober voor de classis. Hij werd er over berispt, dat hij geen diensten had gehouden. De praeses en de scriba van de classis, ds. Abraham Overney-van Scharnegoutum en ds. Hero Kingma van Sneek werden gecommitteerd op hem "te helpen uijtsien na gelegentheynt der plaatsens, waer in de Godesdienst moge geoeffent worden".

Ondertussen was door de ingezetenen van Harich aan de Staten van Friesland al een verzoek gedaan om subsidie voor "de opbouwinge ende reparatie van hunne kercke ende toorn, door sware stormwinden ganschelijck geruijneert". De Staten stelden op de landdag van 20 februari 1662 niet de gevraagde 1500 gulden, maar 750 gulden beschikbaar. Behalve dit bedrag voor de kerkbouw waren er kleine inkomsten uit de verkoop van afbraakmateriaal van de oude kerk. De rest van het benodigde geld moest betaald worden door de flöreenplichtigen en meiers van Harich. De bedragen die zij opbrachten bleken steeds ontoereikend, zodat ze verschillende malen opnieuw moesten worden aangeslagen. Uiteindelijk werd voor de herbouw van de kerk een som vergaard van f 3444-3-8. De uitgaven bleken f 3419-6-4 te bedragen.

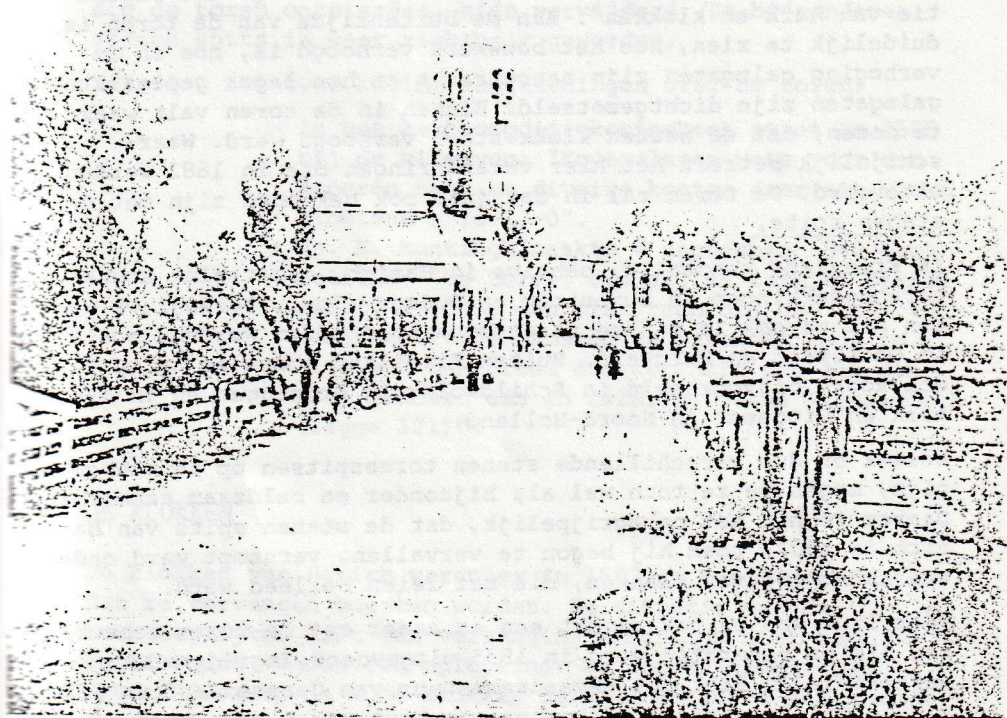
Uit het rekeningboek blijkt, dat mr. Syrck Wybes (Meylema) het metselwerk aan de kerk verrichtte. Mr. Dirck Heerckes en Claes Rynx werden betaald voor steenhouderswerk.

DE TOREN

De toren bleef bij de instorting van de kerk gespaard. Hij zou, gezien de gesloten opbouw en het tufsteenmateriaal, dat er in verwerkt is, uit de 12e eeuw kunnen dateren. Een verbouwing heeft wellicht in de 15e eeuw plaats gehad. Restauraties in de 17e eeuw hebben het aanzien van het bouwwerk zo gewijzigd, dat het weinig middeleeuws aandoet.

In het benedengedeelte van de toren bevindt zich een rond-bogige ingang onder een spitsboognis. Waar de kerk aansluit op de toren is een tufstenen band zichtbaar. Het muurwerk van de toren bestaat grotendeels uit kleine bakstenen, zogenaamde rooswinkels, van een bijzondere bruine kleur.

Bij de herbouw van de kerk zal de toren wel een opknapbeurt

Kerk en toren van Harich, gefotografeerd voor 1902 toen de gemetselde stenen spits met leien bekleed werd.

hebben ondergaan, maar gezien de geringe geldmiddelen van de kerkvoogdij zal dat niet een van zeer ingrijpende aard zijn geweest. De kerkelijke archieven geven indicaties, dat de toren in 1682 onder handen werd genomen. In het rekeningboek van de diakenen staat: "In dato Wildemerck 1682 is door de diaconie een obligatie verstrekt van 500 car. g. tot reparatie van kerk en klokken". Aan de buitenzijde van de toren is duidelijk te zien, hoe het bouwwerk verhoogd is, hoe in de verhoging galmgaten zijn aangebracht en hoe lager geplaatste galmgaten zijn dichtgemetseld. Binnen in de toren valt waar te nemen, dat de houten klokkestoel verhoogd werd. Waarschijnlijk betreft het hier veranderingen die in 1682 werden uitgevoerd. De toren zal in dat jaar ook bekroond zijn met de stenen spits.

In Friesland kennen we, behalve in Harich, gemetselde stenen torenbedekkingen in Surhuizum en Oudega (Sm.), terwijl we weten dat ze ook in andere plaatsen aangetroffen werden, zoals in Oosterend en Burgwerd. Buiten Friesland komen ze natuurlijk ook voor, bijvoorbeeld in Schildwolde in Groningen en in Heemskerk en Uitgeest in Noord-Holland.

Hoewel er dus verschillende stenen torenspitsen op te noemen zijn, mogen we ze toch wel als bijzonder en zeldzaam aanmerken. Daarom is het wat onbegrijpelijk, dat de stenen spits van Harich in 1902, toen hij begon te vervallen, verstoppt werd onder een afdekking van planken, die met leien bekleed werd.

Voor 1902 was er ook al het een en ander met de toren gebeurd. Een kleine reparatie werd in 1835 uitgevoerd. Ingrijpendere werkzaamheden liet het gemeentebestuur van Gaasterland in 1884 uitvoeren. De aannemer Johannes van Hout moest toen voor f 720,-- de spits verankeren, een nieuwe balklaag en zolder aanbrengen, de klankborden vernieuwen en buiten aan de toren alle wrakke stenen en losse gedeelten muurwerk uitnemen en vervangen door nieuw metselwerk van vlakke klinkert-waalmop. Het gemeentebestuur leende hem voor 12 cent per uur een opperman voor het mengen van de specie.

In 1966 moesten de leien van de torenspits gehaald worden vanwege het gevaar dat ze opleverden voor de omgeving. Vanaf dat moment werd er gedacht aan restauratie van de toren. In 1969 gaf de gemeenteraad van Gaasterland architect A. Baart jr. opdracht een restauratieplan te maken. Nog vrij onverwachts

stelde het rijk in 1973 een bedrag voor de restauratie beschikbaar, zodat Aannemers- en Handelsmij Dijkstra B.V. te Balk met het werk kon aanvangen. Nu, in 1974, is de restauratie voltooid. Het resultaat mag er zijn. Het oude muurwerk is fraai hersteld. De inboetingen in kleine harde steen, die de toren ontsierden, zijn verwijderd. De bijzondere stenen spits is weer zichtbaar geworden.

Tot slot nog twee kleine aantekeningen over de toren:

- In het kerkvoogdijrekeningboek staat in 1686 bij de uitgaven: "Koperslager Mets voor een koperen haan en diverse kosten daar uit voort vloeiend f 18-17-0".
- Ds. H. Muntingh maakte 4 september 1840 deze notitie: "De toren, die bij de kerk te Harich staat, is door den Timmerman bij het doen van eene Reparatie gemeten en bevonden hoog te zijn van den grond des kerkhofs tot aan den Haan honderd een en twintig voeten Rijnlandsch (zegge 121)".

DE KLOKKEN

De klokken van Harich waren er in 1682 zo slecht aan toe, dat ze vervangen moesten worden. De situatie van de kerkvoogdijas liet een vervanging eigenlijk niet toe. De kerkvoogden vonden een oplossing: Ze zouden klokgieter Pytter Overney de oude klokken laten smelten en hem nieuwe laten gieten van een kleiner gewicht. Ze konden hem dan de klokspijs die over zou blijven verkopen, zodat ze maar een klein bedrag behoeften bij te betalen.

De klokken werden uit de toren gehaald. Om ze tegen beschadiging te beschermen (?) werden ze ingekuipt in een okshoofd. Daarna werden ze vervoerd naar Balk, waar ze op de boterwaag gewogen werden. Toen later de nieuwe klokken klaar waren, werden die ook in Balk gewogen. Ds. Ottema maakte over de klokken deze aantekening in het lidmatenregister:

- *Op den 17den dagh des maants April 1683 zijn*
- *de twee nieuwe clocken (waer van de grooste*
- *weeght Ellif hondert en acht en vijftigh pont*
- *Ende kleinste seven hondert twe en veertigh*

De grote klok van Harich, gegoten in 1683 door Petrus Overney.

- pondt) in onse soo nieuwe gerepareerde Dorps-
- toorn opgehangen. En zijn tot een proeve vier
- en twintigh uyeren geluyt.
- NB. dat de kleyne clock in 't Jaer getal (1682)
- van de groote (1683) verscheelt, is ter oor-
- saack dat de forme van de groote clock in het
- Jaer 1682 gebroocken zijnde, niet Eerder als in
- het Jaer 1683 wederom hermaackt is; zijnde
- Beijde clocken in Een goot op Een dagh van Een
- En deselveige spijese (zijnde spijese van de
- oude voorgaende clocken) gemaackt de oude
- grooste clock woegh 2905 pondt, de oude kleyne
- ste clock woegh 1190 en dus te saemen 3095
- pondt".

De klokgieter kreeg voor zijn werk behalve de overgebleven klokspijs een bedrag van f 85-1-0. Sytbolt Jellis, de executeur van Gaasterland, ontving eerst f 7-15-0 en later f 4-15-0 waagrecht voor het wegen van de klokken.

De kleine klok heeft dit randschrift: ANNO DOM: NOST: I: C.s. 1682 P. OVERNEY ME FECIT LEOVARDIAE. (In het jaar onzes Heren Jezus Christus 1682 heeft P. Overney mij te Leeuwarden gemaakt).

Het randschrift op de grote klok is als volgt: ANNO DOM: NOST: I: C: 1683 PETRUS OVERNEY ME FECIT LEOVARDIAE. Verder staan op de klok een gedicht en een opschrift in het latijn:

DUM CARIEM INFORMEN DEDERAT VITIOSA VETUSTAS,
UT CLANGORE TRAHAM COETUM, AC INDICIA PRAEBEM
MORTIS ET HORARUM FLUITANTIA TEMPORA MONSTREM
HANC FORMAM IN PRAESENS POPULI PIUS ATTULI
ARDOR.

V. VAN GLINSTRAS GRITMANNUS

G. OTTEMA PASTOR I. IELLIS AS/

SESSOR ANNO DOM. NOST. I. C. MDLXXXIII.

Het vers werd door ds. Muntingh als volgt vertaald: "Terwijl de alles vernielende ouderdom mijne gedaante geheel had misvormd en verbroken, zoo heeft de tegenwoordige vroome ijver des volks mij weder in deze gedaante hersteld, opdat ik de Christelijke vergadering door mijn geklank tezamen roepe, opdat ik de voorbijsnellende uren zou aankondigen".